

HÁY JÁNOS

AKI FÖLÉNK NŐ

Kaffka Margit

A magyar irodalomban olyan a nők jelenléte, mintha nem lennének. Akkor, amikor a nyugati országokban jelentős női alkotók vannak már a 19. században, George Sandtól Jane Austenen, a Brontë nővéreken át az én kedvencemig, Emily Dickinsonig, hazai földön csak olyan szerzőket tudunk előrángatni, akiket a múlt eltemetett, mint Dukai Takács Judit (1795–1836), vagy a Vay Sándor álarcába költözött Vay Sarolta (1859–1918), esetleg a nyugatosoknak is kedves, ám mégsem igazán átütő életművel rendelkező Czóbel Minka (1855–1947). A huszadik századra persze megszorodnak az írónők, s köztük nem kevés a sikeres is, mint Tormay Cécile (1876–1937), Gulácsy Irén (1894–1945), Ritoók Emma (1868–1945), Kosáryné Réz Loláról (1892–1984) már nem is beszélve, de a tradíció centrumába végül is csak egy tudott bekerülni: Kaffka Margit. Legalábbis úgy hisszük, bekerült, ám feltehetőleg tíz érettségiző közül kilenc róla sem hallott, vagy azt hiszi, hogy ez a szerző megegyezik a másik Kafkával, a Franzcal, ha nem pontosan, akkor legalább a testvére, és emlékszik is egy műre, az *Átváltozásra*, amit feladott a magyartanár, s ezek után esze ágában sincs olyan szerzőtől vagy olyan szerző rokonától – mondjuk *Színek és évek* címmel – könyvet olvasni, aki egyszer arra ébredt, hogy undorító bogárrá változott.

Kaffka a tradíció része, de mégis olyan, mintha csak azért lenne, hogy legyen ott egy nő, s erre a szerepre még mindig ő volt a legalkalmasabb. Afféle jolly joker, elő lehet rángatni, ha épp a magyar irodalom patriarchális voltát kapargatja valaki. Osvát Ernő, a Nyugat legendás szerkesztője ugyan több mint ötven nőt futtatott a lapban (igaz, harmadukat csak egyszer), ám ez a nagyvonalú szerkesztői gesztus inkább Osvátnak a nők, mintsem a zsenialitás iránti rajongásával függött össze. Amikor a késői olvasó pergeti a Nyugat lapjait, sokszor idegesítően túltengnek a nyugatos sztárok modorát lekopírozó, zéró eredetiséget felmutató költőnők. De korántsem objektív ez a figyelem, hisz a Nyugat mintegy háromezer szerzője között alig két százalék a nő. A számok röggvalóságát nézve néha azt gondoljuk, hogy bárcsak még nagyobb donhuán lett volna a mi Osvátunk, akit nem titok, hogy Kaffka Margithoz is szerelmi viszony kötött. Osvát személyes érdekei (hogy ilyen körmönfontan fogalmazzuk meg a szexuális vágyat) mégis felszabadítóan hatottak, és tágabb teret biztosítottak az addig szinte számításba sem vett vagy teljesen lefitymált női alkotóknak. Egy korabeli nő szemével nézve ezek finoman szólva is rémes idők voltak. A kilencszázas évek elején például a Kisfaludy Társaság, majd száz éven át a magyar irodalom meghatározó szervezete, még hozott olyan határozatot, hogy nő nem kerülhet a tagok sorába. Azt sem lehet elfeledni, hogy Osvát, a felszabadító konkvisztádor azért a Nyugat-vacsorákon külön ültette a nőket, feleségeket és írónőket, mégiscsak rend a lelke mindennek. Kaffka hiába lázadt a karantén ellen, hogy ő nem feleség és nem nő, hanem író, azért csak nem engedték a nagyok közé.

Néhány író nő, mint Lányi Sarolta (1891–1975), amúgy Kaffka Margit tanítványa Miskolcon, vagy Lesznai Anna (1885–1966), az irigykedő konkurens, egyébként Jászi Oszkár felesége, valami kis karcot hagyott az irodalmi emlékezetben, de a kánonba beépülni csak Kaffka tudott. Amikor eldöntöttem, hogy írok róla, nem akarok őszintétlen lenni, engem is ez a kozmetikázási szempont vezérelt, hogy legyen a kötetben egy nő is, hisz a szerzőtől korábban alig olvastam valamit, azt is felületesen. Érdemes ilyenkor önvizsgálatot tartani, hogy mért nem, s amit igen, azt mért felületesen! Nem kell tagadni, azért, mert nő. A szégyentől kicsit pironkodva olvasom az életművet. Tényleg úgy látszik, a mi szerzőnk szinte egyedül feszül neki a kor elképesztően maradi (amúgy a mai napig maradi) nőképeinek, méghozzá nem a feminista eszmékkal, amelyek persze nem idegenek tőle, hanem érvényes művekkel.

Sokszor megyek el a Márvány utcai ház előtt, ahol lakott, s eszembe jut, hogy milyen lehetett, amint lohol felfelé abban a kicsit slendrián és kifejezetten ízléstelen öltözékében, örökösen agilis pózban, idegesen és meggyötörten. „Egy rosszul rendezett néprajzi múzeum hatását tette rám” – írja Szabó Dezső az *Életeimben*. „Fején egy kalap rémlett, melyet roppant arányaival láthatóan gyötört, hogy az úr csak három dimenziót bocsát a rendelkezésére. A kalap sajtószerű közlépény volt egy afrikai bennszülött falusi ház, egy tigristank és egy dühbe duzzadt kanpulyka között. Blúza ravatalos fekete, de szoknyája rikító zöld volt... Nem ismertem nőt, sem cselédet, sem hercegnőt, aki ennyire ellent tudott állani annak a természetes női ösztönnek, hogy némi ízlést mutasson öltözködésében, mint ő.” Látom ezt a szenvedélyes nőt, kicsi nyugtalanságok és nagy vágyak üldözöttjét, aki valamivel idősebb volt, mint a legtöbb nyugatos, hiszen 1880-ban született, akkor még jómódú értelmiségi családban, Nagykárolyban. Az apa ügyvéd, majd vármegyei tisztifőügyész, bár nem a nemesi kasztból jön, a felmenők feltehetőleg cseh mesteremberek, de ő felküzdi magát, elveszi egy valaha híres család elszegényedett lányát, magára szabadítva ezzel a dzsentri-világ minden átkát, azokat az átkokat, amelyek oly sok anyagot adtak Kaffka novelláihoz és regényeihez. Meghökkenítő, hogy még a társadalmi elvárásokkal kritikus Kaffka, bár enyhe ironiával, de mégis hangsúlyt fektet önéletrajzában erre a nemesi származásra. „Az Urayak, a Nagy Iván és egyéb csalhatatlan történelmi kútforrások szerint, a megye legősibb nemzetségei, az Árpád vezérrel bejöttek közül valók; s igaznak kell lennie, mert (...) sok száz évekig annyira hitték, hogy (...) leütötték, aki tagadni merészelt” (*Önéletrajz*, 1912). A századforduló világát, úgy tűnik, mélyen áthatotta a származás szerinti különbségtétel, s még a művészek sem mertek ennek ellene menni, inkább kérkedtek, hogy az ő véráramaikba is belekeveredett némi kék vér. Milyen szerencse, hogy az erre a vérségi alapra épülő önértékelést jószerevével leváltotta az egyéni teljesítményekkel megalapozott öntudat, s véget ért az eczky-peczky rémuralma, bár a társadalmi struktúra mélyén mindig is feudális alapokra épülő Magyarország a mai napig nem képzelhető el kiskirályok, megyés urak és a hatalom árnyékában lebzselő naplopók nélkül.

Szlávok és dzsentrik. E kettős örökséget sokszor emeli ki Kaffka, mintegy okát a saját belső gyötrődésének, mintha a derült és nyugodt percek hiánya, az örökös önmarcangolás épp ebből a kettős múltból fakadna. Holott a származásánál, a genetikai zagyvaléknál minden bizonnyal fontosabbak voltak a minták, például az anya mint nő- és anyatípus. Az életével soha nem elégedett, rendkívül felelőtlen és nemtörődöm nő, akire érzelmileg támaszkodni lehetetlenség volt, aki ezzel a deficites szeretettel minden bizonnyal örök sebeket ejtett a lányán, de ezekből a sebekből oly sok írás fakadt, nem utolsósorban a *Színek és évek* című mestermű. A család viszonylagos jólétben él, amikor az apa váratlanul meghal. Újabb seb az alig hatéves kislányon, apavesztés és kiűzetés a jómód paradicsomából. Elindul az anyagi ellehetetlenülés, amin az anya újabb házassága sem változtat. Kaffka apátlan és nagy vonalakban anyátlan is lesz, hatévesen három évre evakuálják a szatmári irgalmas nővérek zárdaiskolájába mint bentlakó kisdíjakot. Innét kerül a Szatmár megyei nőegylet ipariskolájába, majd a nagykarolyi polgári leányiskolába, s végül újra Szatmárba az irgalmas nővérek tanítóképzőjébe, ahol 1898-ban szerez tanítónői oklevelet. Ingyen tanul annak fejében, hogy ingyen fog néhány évet tanítani. Így kerül Miskolcra, először bentlakó tanítónőként, ahol amúgy az apai nagyszülők élnek, s velük a húga. Az anya és a dzsentrilét mellé mint tematika felzárkózik két másik: a zárda mint élettér s a tanítás, a tanárnői lét, a munka kötelezettségében élő nő lehetőségei. „Egyhangú csapások monoton ütemeire jár az elmém, mint a kis parasztlányoké itt körülöttem. Butulok.”

A kötelező évek leteltek, Kaffka elvégzi a polgári tanítónőképzőt Budapesten, így megnyílik a lehetőség, hogy kikerüljön az egyházi keretek közül. 1905-ben férjhez megy, s tőle nem kis mértékben meglepő, de megjelenik a levelei végén a Fröhlichné Margit aláírás, még olyan levelek végén is, amelyeket Fenyő Miksának vagy Kiss Józsefnek, irodalmi mentorainak írt. Elindítja azt az életet, ami nagy vonalakban elvárás volt a korban. Házasság, 1906-ban megszületik a kis Lacika, akit persze a versekben, mondjuk, *Petike jár*, s persze marad a tanítás is. Házassága az ifjú erdésszel, Fröhlich Brúnóval egyáltalán nem szerelemre épül. Olyan, mintha Kaffka pusztán azért menne bele, hogy megélje, a modern nőnek, ahogyan egy cikkében (*Az asszony ügye*, 1913) említi, a new-womannek ez a tradicionális út mennyire nem való. Miskolcon kialakít egy afféle művészházat érdekes vendégekkel, helyi értelmiségiekkel és művészekkel. A miskolci emlékezet jó és mozgalmas évekként őrzi ezt az időszakot, holott a budapesti barátoknak írt levelekből árad a keserűség. Irtózik a provinciális, korlátolt várostól. „Már úgy belesömörültem ebbe a korlátolt, otromba, elmaradt és ostoba Mucsába, hogy egész ideges vagyok tőle”, írja Fenyő Miksának. A teljes kedélyvesztés környékezi, s egyetlen menekvést lát maga előtt, mindenáron felköltözni Pestre. Bár lelkiismeretesen tanít, egyre inkább érzi, hogy ez a munka minden erejét és idejét elszívja a vágyott írói létől. „Csalódtam a pályámban”, „megöl a realitás, a mindennapi gond, az iskola”. A diákjai szeretettel gondolnak az újszerű módszereket követő, lelkiismeretes tanárnőre, aki később néhány tankönyv létrehozásába is beszáll, ám a tanítás nyúge, szürkesége egészen az 1916-os nyugdíjaztatásáig nyomasztja.

Miskolchoz köthető pályakezdeése is, természetesen nem a város ihlette meg, inkább csak arról volt szó, hogy elérkezett az idő a világ megfogalmazására. „Írni húszéves koromban kezdtem népies versikéket Szabolcska és balladákat Kiss József hatása alatt” (*Önéletrajz*). A legenda szerint, amit szerzőnk is váltig hangoztatott, a pesti képzős társak

küldték be a Magyar Géniuszhoz a verseket, hogy a megjelenéssel meglepjék a barátnőt. Az első versek és az első kötet (*Versek*, 1903) afféle népies dalokat és balladákat hoz, meséket és közhelyes allegóriákat. Formailag hol ügyes, hol botladozó, de nem túl érdekes szövegek, utánérzések (ha egyáltalán bármilyen érzésekről lehet beszélni, nem csupán hamiskás érzelgősségről), s csak a későbbi jelentős művek miatt keres bennük az ember egy-egy érdekes női sorsot vagy figyelemre méltó képet, ám a keresgélés vége, hogy a kutató tekintet „átleng, akár a párákszötte esti fátyol / A selyemfényes, babonás vízen”, aztán körbenéz, és látja: „halálra vál a szombatéj legottan / Még violás párákba rezg a város”, s bár esetleg szerelemre vágyik, de ezek után nem meri elkottyintani magát, hogy „jó estét asszonyom! A bálon / Hiányzott, mondhatom!”. Inkább menekülőre fogja. A kor irodalmi felvevőpiaca egyáltalán nem idegenkedett ezektől a versektől, már az első kötet is számos dicséretet seperhetett be, s az író számára, akár verssel, akár novellával jelentkezett, hisz a novellák szintje egy ritmusban születtek a versekkel (*Új típusok*, 1903), felpattantak a szerkesztőségek ajtai.

A házasság férjnek, feleségnek egyaránt nyűg. Ebből a nyűgből épülnek fel Kaffka első novellái, új hősök jelennek meg, olyan nők, akik szenvednek a házasságban, akik kilépésről álmodoznak, akik más életet vágnak, s megszüntetnék a hagyományos társadalmi modellek bilincseit, akik kevesellik azt a sorsot, ami jutott nekik. Hiteles figurák a *Gondolkodók és egyéb elbeszélések* (1906) vagy a *Csendes válságok* (1910) szereplői, ám nem túl mélyen ábrázolva. A magyar irodalom színén először jelenik meg a nők sorsbotlásait és kényszereit feszegető novella, s bár ez nem esztétikai kategória, mégiscsak fontos, hogy evidenssé váljék egy tematikai nyitás.

Kaffka egy korabeli férj szempontjából nem jó feleség. Élete nagy részében kérkedett a testi szerelem leértékelésével, a háztartás nem kenyere, az anyai örömök is csak kis időre tudták felfüggeszteni azt az elégedetlenséget, amely elégedetlenség megéléséért valójában belement a házasságba. Kis változást hoz, hogy 1907-ben Fröhlich Brúnó erdőmérnököt Budapestre helyezik, Kaffka is talál magának állást az újpesti polgári leányiskolában. Közelebb a tűzhöz épp akkor, amikor Ady már berobbant, s a Nyugat csapata is összeállt. „Idősebb volt nálunk, s mikor mi írni kezdtünk ő már neves író, s még előttünk is tekintély. S mégis, nemhogy fölényes lett volna velünk szemben, inkább még alázatos volt” (Füst Milán: *Emlékezés Kaffka Margitra*, 1928). Szereti és csodálja ezt az impulzív csapatot. Mintha benne nem lenne eredendően újítási akarat, kell valami külső erő, hogy ne pusztán tehetőséget felmutató novellista és költő legyen, hanem jelentős alkotó. „Ő megtisztelt minket. Ő annyira figyelt mindarra, amit tőlünk hallhatott, annyira gyengének érezte magát velünk szemben, s annyira félt, hogy elmaradhatna mellőlünk, rohanva haladók mellől, hogy mindenkor sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított szavainknak, mint amilyent mi azoknak szántunk. Nem bízott magában, csak másokban bízott” (Füst: *Emlékezés*). Kell neki ez a közeg, amiben mégis mindvégig megéli az idegenséget, ahogyan ez az *Állomások* (1914, majd bővítve 1917) című regényből ki is olvasható. De leveleiben is tesz utalásokat a különvalóságára. „Belső valóját és titkos jószágait soha nem értettük meg egymásnak; mindig gyanakvón, feszélyezve, ellenségesen, idegenül álltunk; fajták, generációk, vérség, nevelés ősi ellentéteit nem győzhette le se barátság, se szenvedély, se közös eszmények. – És így töltöttem el az életem javát, megcsonkultam bele” (*Levél Héczey Erzsébethez és Ivády Antóniához*, 1913). Meglepő végiggondolni, hogy a nyugatosoknak nevezett csoportosulás legfontosabb tagjai leginkább a csapattól való elkülönülést fogalmazzák meg különböző

visszaemlékezéseikben és magánlevelekben, az egy a jelszó, egy a pálya helyett magánemberként és alkotóként is az „én teljesen más vagyok” paradigmáját követik. Amint elfelejtődik és elkopik a konzervatív irodalmi erő, ami miatt és amivel szemben ők egynek látszottak, tulajdonképpen csak különbözőségeket és ellenségeskedéseket láthatunk. Mindez azt is mutatja, hogy a nyugatosok gyűjtőfogalom teljes mértékben idejétmúlt, hisz nem tudunk mögé tenni olyan poétikai elvet, amely összekötné őket, a lapban való aktív jelenlétet pedig mégsem tekinthetjük e tekintetben esztétikailag indokoltnak.

Budapestre kerülve megváltozik Kaffka élete. Az önálló, a feleségszerepben felolvadni nem akaró nő, aki egyre erősebben követi a művészi megvalósulás útját, nem értelmezhető az amúgy teljesen szokványos életmódot preferáló férj számára. A nő kedvéért költözik Budapestre, nyilván nem álma egy erdősznek hivatalban dolgozni, vállalja a hosszadalmas bejárást Újpestről, csak Margitnak könnyebb legyen. Nem rossz ember, de nem megfelelő társ, hogy is lehetne az, akiért a felesége még annyira sem lelkesedett, mint egy ismeretlen irodalmi hírességért, mondjuk Adyért. A házasság végérvényesen megromlik, s ennek nyilván nemcsak a szerepekkel való elégedetlenség az okozója, hanem mindaz az idegjátszma, ami Kaffkát fiatal kora óta uralja, ami miatt a korai novellákat is inkább idegéletani jelentéseknek nevezhetjük, mint mélylélektani sorsábrázolásoknak, amelyekben időnként a kibogozhatatlanságig elharapózik az impresszionista, szecessziós leírás. „Csüggeteg délutáni árnyékok vonultak meg az ősi romfalak barázdái mögött, fátyolos csíkokat vetve a szabályos terepvonalak közé s a hajdani házküszöbökre, ahol most aranybronz hévséggel izzott a szikkadt fenyértalaj a lomhán pazarló nyári fényhullásban. Az ezeréves szobasarkokból forróvá hevült kövek melege szállt fel; benn a csukott fabódék rácsai közt pedig hús és nedves homály gunnyasztott. Az ég kék volt és redőtlen, mint valami kínosan kifeszített, mély színű, száraz és ragyogó selyemkárpit; a messzeségben kalásztól sárgán feküdtek el renyhe dombtejtők, és apró síkok nyújtóztak a távol hegyek elé. Ám a hegyek vonala ott üdén halovány volt, csak mint üvegre fújt lehelet harmatos foltja. Túlán a folyó felől most kelt útra az első pici alkonyati szélhullám; megkóválygott és eloszlott nyomtalanul. A római telep kicsi múzeumát ebben a percben csukta be mára az őr felesége, és a nagy kulcs hangosan megcsikordult a zárban.” Ezzel a bekezdéssel indul a *Kaland* című novella (1909), s tényleg afféle kalandos fantáziajáték rájönni, hogy valójában hol vagyunk.

Brúnó beadja a válókeresetet (1910), bár valójában Margit akar válni. Elvált és önálló nőként másfajta, a szokványtól eltérő női sors áll előtte. Ő az első nő, akinek a sorsát figyelve megtapasztalhatjuk, aki az írásokon keresztül vagy fikcióban vagy publicisztikában felmutatja számunkra, milyen nehéz a megsokszorozódott női szerepekkel megbirkózni, hogy családfenntartónak kell lennie, anyának s persze írónak is. A válás utáni néhány év a kalandokról szól. Bár Szabó Dezső (amúgy az egyik kaland tárgya) szerint „annyi férfhívás sem sugárzott ki belőle, mint egy retkes térdű falusi cselédből”. Állandóan azzal hozakodott elő, hogy ő csak a lelki szerelemre vágyik, a testi szerelmet csak a férfiak iránti szájalomból gyakorolja. Hogy a lelki kielégülést elérje, „végtelenül csurgó filozofálgatásba kezdett – írja a valahai szerető –, mely egy tavaszi ménlovat is eunuchhá bénított volna”. Ebből a szerelmi attitűdből következett az Ady és közte lévő legendás félreértés. Kaffka rajongott Adyért, költészetének elmozdulása az avíttágtól nagyrészt Ady hatásának köszönhető, bár a későbbi lépések, a nagy lendületű szabadversek (*Zilált napok, Város, Örökkön a mérlegen*), amelyek ha nem is tökéletesek, de legalább formai szempontból fontos állomást jelentenek a ma-

gyar költészet történetében, már messze nem magyarázhatók a rajongott vátesz hatásával. Ady többször írt dicsérően Kaffkáról, és többször elsütötte Kaffkának, hogy „nem szeretem az írónőket, de Maga annyira író, hogy már nem is nézem magát nőnek”. Ám hiába ez az amúgy visszataszító, ám Adyhoz tökéletesen illő férfisoviniszta mondás, a valóság másképp állt. Amikor egy margitszigeti pezsgős vacsora után konflisba szálltak, a nagy lator rögvest a nőre vetette magát, aki alig bírta az őserő alól kimenekülni. Mert bár a *Vágyini hogy szeretnék* versben, amit úgy dedikál, hogy „Kaffka Margitnak küldöm, a nagy írónak, félelmetes barátnak, de derék embernek”, e vers zárlatában azt írja, hogy „Margit, egyfajta a fajunk, / Be nagyon nem itthon vagyunk”, valójában habituálisan éppen külön fajták voltak.

E zűrzavaros évek legfontosabb és talán az életét, az érzelmeit leginkább befolyásoló kapcsolata Osvát Ernővel volt, akiben, azt gondolta, megtalálta a lelki, szellemi, s nem utolsósorban testi társat is. De Osvát érzelmeire csak elvakult fantáziával lehetett várat építeni, a szerelem alig néhány hónapig tart, de Kaffkát évekig kínozza. Nem tud olyan utcákba menni, ahol Osváttal járt, szerelme gyűlöletbe csap át, megpróbálja a nyugatosokat Osvát ellen hergelni. Hatvany Lajos így emlékszik vissza a történetekre: „Fölöttébb elkomorult – hogy úgy mondjam, elmérgesedett – viszony lehetett, mert Margit sohasem szűnt meg szemrehányó keserűséggel azt a délutánt emlegetni, amikor Osvát még néhány virágszálát vetett ablakába, s e végbúcsú után sosem mutatkozott nála többé. Margit azért volt asszony, s éppenséggel íróasszony, hogy kedvesének hűtlensége olyan bosszúra szítsa, amelynek eszközéül történetesen épp e sorok íróját szemelte ki. Mert addig adta nekem elő, hogy Osvát körében mi minden rosszat beszéltek rólam, míg föl nem bontotta a nyugatosak belbékéjét. Ennek a heves sajtóvitával s Osvát és köztem lezajlott párbajjal járó tragikogroteszk hercehurcának folytatása azonban, melyre a magyar irodalom központi folyóirata, csekély híja, ráment, Margit asszony négy falán kívül játszódtott le.”

A függetlenség hihetetlenül felborítja Kaffka életét, munka, gyerek, írás, ingázás a Márvány utcából Újpestre, társasági összejövetelek a lakásán, fel-fellobbanó szerelmek, minimális alvás, teljes idegi és fizikai kimerültség. „Bandika, mennyiért lennél helyettem asszony”, fakad ki egy Adynak írott levélben (1913). „Délelőtt tanítóné, délután író, este dáma”, írja Hatvanynak, bár az estéket inkább a kimerültség drámájának nevezhette volna, hisz „szép szeretett volna lenni, de kellő ízlés és pénz híján inkább cigányosan hatott” (Lesznai Anna). A napi huszonnégy órás igénybevétel teljesen összetöri. „Egészségem bizony nagyon gyengülő, igen elsápadt szervezet és idegrendszer lehetek; mindenféle bajok kezdődését érzem” (*Levél anyjának*, 1911). Meghökkenítő, de mindez mégis katalizálta, hogy erőn felül teljesítsen. A kilátástalanság éveit alatt születik a legfontosabb regény, a *Színek és évek* (1911). Senki nem tud receptet adni, hogy mi az a konstelláció, ami létrehozza azokat a lelki összetevőket, amiknek révén megszülethet a remekmű. Hiába fáradtság, hiába kimerültség, hiába résidő, aminek meg kell születnie, megszületik, s az író addig író, míg a legfontosabb cél nem a volt szeretőn való bosszú, a saját sorson való kesergés, a sértett én dédelgetése, a lelki sebek nyalogatása, hanem a mű. A regény, azt lehet mondani, a semmiből született. Erőltetett volna valódi nyomait keresni a szerző korábbi novelláiban, holott persze kimutathatók rokonságok, de még inkább erőltetett kapcsolódásokat keresni az addigi magyar irodalomban. A *Színek és évek* az első modern magyar regény, ami eleveenségével a mai napig lenyűgözi az olvasót. Kaffka a témát az anyjától veszi. Ez az ő igazi témája, hisz itt ismeri a legjobban a szereplőket, itt intenzív az érzelmi viszonyulása, de

már nincs benne privát sértettség, túl messze van, s ahogy jellemzően szinte minden jobb műve, ez is a gyerekkorhoz köthető, amikor élő volt benne a világérezkelés. Kaffka, amikor jó, mindig emlékből dolgozik, még hozzá régi emlékből, hiszen furcsamód a jelen érzékelésében rendkívül téveteg volt, aminek amúgy evidens biológiai okai is voltak, rettenetesen rossz volt a látása, örökösen rettegett amúgy a rák mellett a megvakulástól, rosszul hallott, íz- és szagérezkelése teljesen megromlott, s a tapintása sem volt tökéletes. Ám az alkotó attól alkotó, hogy minden hátrányt képes a maga hasznára fordítani. Ha nincs jól érzékelt jelen, előkaparom a múltat. A regény egyes szám első személyű narrátora egy idős asszony, furcsamód ötvenéves, amely életkort a mai olvasó még nem az öregséghez köti, de talán nem is az évek száma a fontos, hanem hogy egy olyan nő beszél, aki az élete fontos történetein túl van, akinek már nincsenek „kimutatott céljai, szándékai”, aki „nem érzi híját olyan dolgoknak, amikre való hajlandóság kimúlt belőle”, aki úgy mond „panasztalanul” tud megszólalni. Kaffka retrospektív bátor időváltásokkal, ám többé-kevésbé megtartva a linearitást, építi a szöveget. Szakít a magyar irodalomra annyira jellemző, s időnként újra és újra visszatérő anekdotikussággal. Nem sztorizás folyik, hanem életfeltárás. Szakít azzal is, hogy kívülről mesélje el a történetet, nem akar felsőbbrendű bíróként uralkodni a hősein. Ebben segít neki persze a narráció. Olyan mély bizalommal fejt ki a főhős és egyben elbeszélő a világhoz, a szerelemhez, a férfiakhoz, a társadalmi eseményekhez való viszonyát, hogy önkéntelenül belekeveredünk ebbe az életbe. Naiv olvasókká válunk, akik nem tudják nem szeretni ezt a különben nem annyira szimpatikus, valójában betegesen önző főhőst. A kötet három része bár nincsen elválasztva, mégis különbözik elbeszéléstechnikailag. S mindez a különbözőség tartalmi jelentőséggel bír. Az első rész, a gyerekkor csapongó, asszociatív elbeszélését követi az első házasság története, amiben úgy mond megvalósulni látszik a főhős társadalmi becsvágya. Itt a szöveg sokkal inkább kötődik a realista cselekményelmondáshoz. A vármegyei viszonyok, a dzsentrivilág anomáliái, a valahai múlt szétmorzsolódása nagyon pontosan papírra van téve, de mivel egy embert látunk, egy pillanatra sem csupán társadalmi problémaként éljük át, hanem sorskérdésként. Az élményszerű olvasásban senkit nem érdekelnek a társadalmi viszonyok, ezek pusztán részei annak a reáliakönetősnek, amiből kiszabadulnak, aminek a talaján megfogannak a sorsok. A harmadik rész, a társadalmi konvenciók és a magánytól való félelem miatt kieroitott második házasság története, megint csapongóbb, ám a lélektani feltárásban a legpontosabb és persze a legkomorabb. Egy nőről olvasunk, aki nem hozza az elvárt társadalmi mintázatot. A főhős nem úgy anya és nem úgy feleség és nem úgy nő, ahogyan az a nagykönyvben meg van írva, de a más milyensége egy percre sem válik erőltetetté. Nincs olyan, hogy itt most én direkt különbözőséget akarok megmutatni, ugyanakkor számtalan olyan létkéséget vet fel, amit a konvenció kétségbevonhatatlannak tart, mondjuk a gyerekekhez való anyai viszony kapcsán.

Ha az elbeszélő mögé kaparunk, hirtelen azt vesszük észre, hogy a *Színek és évek* főszereplője valójában nem Pórtelky Magda, hanem az emlékezés. Ennek kapcsán egy fontos, az életünket és az identitásunkat is megképző, a művészetben pedig létfontosságú alapvetésre bukkanunk. A regény erre vonatkozó bekezdése a magyar prózatörténet nagy pillanata, s egyben világirodalmi szintű pillanat is, ami egyébként ritka a magyar irodalomban. „Mindennek, ami történik, oly sokféle oka van; nem tudom, mindig a legigazabbat találom-e meg, ha egy okot keresek – és nem tudom, minden apróság éppen úgy történt-e, vagy

csak sokszor gondoltam és mondtam úgy el azóta, és már magam is hiszem. Hallottam egyszer, hogyha az ember hegyes vidéken jár – néha csak egypár lépést megy odább, és egészen megváltozik szeme előtt a tájkép; völgyek és ormok elhelyezkedése egymáshoz. Minden pihenőhelyről nézve egészen más a panoráma. Így van ez az eseményekkel is talán; és meglehet, hogy amit ma az élettörténetemnek gondolok, az csak mostani gondolkodásom szerint formált kép az életemről.”

A múltunkra való gondolás csak a jelenből értelmezhető narráció, tehát éppúgy fikció, mint ahogyan minden, még az önéletrajzissággal kérkedő irodalmi művek is azok. Valóságossága (valóságosságunk) csak a narráción belül értelmezhető és igaz, s a narráció teréből kilépve, attól idegen igazolásokat keresve nem igazolható. A regényben a narrátor jelene és múltja között az emlékezés révén megindul egyfajta diskurzus, ami tematizál egy fontos írói, alkotói alapvetést, a távolságtartást. Gyakorlatilag a szemünk előtt zajlik az eltávolítás és az eltávolított történet érzelmi megelevenedése, s hogy ezt az elevenséget miképpen itatja át a narrátor érzelmi lendülete. Mert bár első lépés úgymond a dilettantizmus felszámolása, az eltávolítás, hogy az érzelmi erők elszakadjanak a privát érzelmektől, s a papíron képződjenek újra, az újraképződés érzelmi ereje mégiscsak az elbeszélőből fakad, teljesen nem szakítható le a mű az alkotó érzelmi építményéről, nem tehető egzakttá, tárgyyszerűvé, hiszen akkor érzelmileg kiheréljük a művet, és lehetetlenné tesszük a befogadó számára az azonosulást. Az időbeni távolság révén az elbeszélő, a visszaemlékező főhős kellő reflexivitással viszonyulhat a történethez, kizárhatja, vagy annak a látszatát teremti meg, hogy kizárja a történet jelenidejűségében uralkodó privát érzelmi töltéseket. Így végül a múlt a vizsgálódó jelenbe helyeződik át, a mostban való eseménysorba, s ezáltal válik a befogadó számára aktuálisan átélhető történéssé. Ugyanakkor pontosan definiálva van, hogy ki beszél és milyen pozícióból, ami nélkül az egész visszaemlékezés támpontját veszített múltidézés volna. De nem nosztalgjáról van szó, vagy a múlt visszaédesgetéséről, hanem számvetésről, méghozzá minden eseményesség ellenére az időnek sorsunkról való szinte tömbyszerű leszakadásáról. „Évek, évszakok, egymásba göngyölődő napok számtalan sereg! Milyen keveset jelent a távolság szitaszövésén át az idő szorgos mértéke... néha olyan egyszövésűnek tetszik ez a nagy halom esztendő; szinte elcsudálkozom; hát annyi tömérdék nap minden reggelén külön felkészültem az életre, öltöztem, beszéltem, gondoskodtam és küszködtem.”

A *Színek és évek* mind a realitásanyagát, a sorstörténéseket tekintve, mind a lélekfelderítés szempontjából rendkívül sok rétegű. Ahogyan minden igazán jó mű, mint teremtett valóság, többdimenziós. A realitásanyag, amiből elindul, lehetőséget kínál, hogy az olvasó a saját tapasztalatanyagába áthelyezhesse a fikciót. A mű flexibilitása találkozik a befogadó flexibilitásával, s így jön létre az az egymásra való rácsodálkozás, amit a régi görög minta szerint katarzisznak nevezhetünk. Az Anna Karenina vagy a Bovaryné történetében egy férfi olvasó is önmagát találja meg, mert ez a lehetőség benne van ezekben a főhősnőkben és az olvasóban is. Ahogyan a *Színek és évek* főhősnéne – annak ellenére, hogy tipikus, a korra különösen jellemző női sorsproblémákkal küzd – érzelmi lüktetése nem egy nő, hanem általánosabban egy ember érzelmi lüktetése, az enyém és bárkié, aki képes a műbe belehelyezkedni.

„Ez a regény – írja Móricz – egy igazi írói tehetségnek szerencsés és boldog kiadása.” A szerző azonban kicsit lehangoltan számol be a regény születéséről Hatvany Lajosnak.

„Hogy velem mi van? Írom szakmányban azt a rossz regényt; nekem már csak ez marad! Dehogyan jó az! Ha egy teljes nyugodt évem van rá, dosztojevskij arányú dolgot lehetett volna csinálni abból az anyagból – így csupa léhaság, vaskos elírások” (1911). Minden író egyszerre létrehozója és első olvasója, szigorúbban szólva első ellenőre munkájának. Kaffka speciális eset. Mint a fentebbi idézet is jelzi, képtelen súlyozni. Nem érzékeli a remekművet, ahogyan nem érzékeli a fércművet sem. Nem tudja eldönteni, a novellái közül melyek a minőségi darabok, ezért aztán nincs olyan kötete, amit olvasóként jó érzéssel teljes egészében el lehetne fogadni. Egykötetnyi jó novella van, köztük a *Májusi eső*, a *Kirilláné múltja* vagy a *Fekete karácsony*, de nincs jó kötet.

A *Színek és évek*et újabb regények követik. A *Mária évei* (1913) egy önálló életet felépíteni akaró tanárnő kicsit melodramatikus sorsát írja meg, szerelem egy íróval, majd öngyilkosság. A *Hangyaboly* (1917) a zárdavilágot hozza, méghozzá afféle szimbolikusan külön világot, újabb női sorslehetőségekkel, az elzárkózást a hagyományos női szerepektől s persze a szexualitástól. Aztán az *Állomások* a szerző harmadik nagy témáját, a művészetet érinti. Az újabb Kaffka-elemzések próbálnak a *Színek és évek* túldicsérségéből visszavenni, s felemelni a többi regényt is, hogy mennyivel mélyebb például a lélektani elemzés a *Mária éveiben*, és bátrabb az időszemlélet, hogy mennyire pontosan ábrázol rászorultakat, vesztéseket a *Két nyár* (1916), milyen különleges allegorikus világot mutat be a *Hangyaboly*, de ez az igyekezet nem lesz sikeres, mert senki nem lélekábrázolást olvas, hanem könyveket, s összességükben ezek a könyvek nem hozzák a nagy regény nivóját. Sehol nem találkozunk olyan pontossággal, mint a *Színek és évek*ben. Pontosság és figyelem, szinte rigorózus aprólékosság, ez Kaffka erénye, s persze itt-ott a gyengébb dolgokban a hátránya is, mert túlbeszél, mint például a *Hangyaboly* kertleírásában. A *Színek és évek*ben teljesen koherens az elbeszélői alapállás, a többi regényben, s nem kevés novellában is afféle megkettőzött narrációt találunk, a szerző a szereplőkkel beszélgetés formájában mondatja el a múlt történéseit. Ezzel aztán teljesen elhitelteleníti a szituációt, mert senki nem beszélget úgy, mint egy elbeszélő. Fontos alapvetés, hogy a sors valamelységét a történéseknek kell hozniuk, és nem az írói vagy valamelyik szereplőre ráaggatott írói véleményezéseknek. De minden regényben vannak érdekességek. Az *Állomások*at azért érdemes elolvasni, hogy megtudjuk, milyen hangulatban zajlott a Nyugat élete. Afféle kulcsregény, amelyben jól felismerhetők a kor mára már klasszicizálódott szereplői. Maga Kaffka is erre hívja fel a figyelmet, hogy „nem éppen jó, de elég érdekes könyv lesz – és Pest apraja-nagyja úgyszólván kövekkel fog várni a vámnál, ha felmegyék –, hogy megdöböljön és visszakergessen miatta”. A *Hangyaboly* zárdavilága elég pontosan mutatja azt a furcsa zártságot, amiben az apácák, az oktatók és persze a tanulók élnek, a különböző viszonyhálókat rétegeit: legfelül a szervezeti háló, alatta a hatalmi szövevény, s legalul az érzelmi ingovány. E három réteg át- meg átjárja egymást, s az egész befolyásolja a zárdán kívüli világot. Ugyanakkor egyikben sincsenek mélyen kidolgozva a szereplők, ezért elunjuk magunkat olvasás közben, ahogyan elunjuk nézni a hangyák mászását egy idő után, ha már a hangyák lenyűgöző szervezetségére irányuló kíváncsiságunkat kielégítettük.

A Kaffka-regényeknek (és -novelláknak) persze nem csak esztétikai olvasatuk van. Fontos, hogy megjelenik egy író, aki az írásaiban elkezd lebonítani a hagyományos női szerepeket. Minden könyve egyfajta sorsajánlat, de egyik sem szokványos. A házasságba belenyugvó

nő alakja ugyan feltűnik például a *Mária éveiben*, de soha nem ő a főszereplő, ha igen, akkor borítékolni lehet, hogy boldogtalan, és ki akar törni ebből a szerepből. De milyen sorsra lehet várományos egy szokvány utat elkerülni akaró nő. A kaffkai konklúzió nem túlzottan biztató. Minden ajánlata lemondással jár. Alapvetően a nőiséggel kell leszámolni, ha boldog akarsz lenni. Ha ezt nem tudod megtenni, megmarad a férfivilágnak való kiszolgáltatottság. A szerelem nem ajánlat, mert abba csak bele lehet dögleni, kiszolgáltatott leszel, játékszer. A független nő, ami a cél volna, sehol nem jut sikerre, egy kivétellel csak, ha az a nő művész. Ám művészként is vissza kell szorítania a szexust. Tulajdonképpen szomorú és reménytelen képet mutat Kaffka a női sorsokról. Persze megkérdőjelezhető a szokvány női szerep kategorikus elvetése, mert mért is ne lehetne elképzelni, hogy van, akinek épp ez jön be. Ám ő, a nősorsok védője és a nőiség újraértelmezője, nem állhat emellé, mert a társadalom nem mint választást ajánlja ez idő tájt (s talán kicsit manapság sem) ezt a szerepet, hanem kötelezőségeként, szinte kizárólagos mintaként. A nő társadalmi értelmezése ebben a korban pusztán egy férfi oldalán képzelhető el. Ezzel a felfogással mennek szembe Kaffka főhősei. Bár lehet, nem egy társadalmi általánosság hajtja őket, hanem egyéni eltérés, akár egyéni személyiség gondok, hogy ekként kell tenniük. Mégis ezek a személyiségük sajátosságai miatt rendszert és rendet bontó nők harcolják ki azokat a jogokat, amelyek később a társadalom egészére érvényesek lesznek. A nem esztétikai szempontok belekeverése az irodalom vizsgálatába persze hamis útra terel, hisz nem élményként, hanem ideológiai szándék alapján értelmezzük és értékeljük az olvasottakat. S talán a mai napig ez a legnagyobb nehézsége a női irodalomnak, hogy egyszerre kell hiteles műveket létrehozni, s egyben harcolni egy társadalmi másodlagosság ellen. Olyan nehézségekkel kell megküzdeni, mint a 19. század első felében az íróknak, hogy mellé kellett állni egy nemzeti ideológiának, holott az ideológia direkt gondolatok kimondására és érzelmi bombasztokra silányítja a művet, ami így elkerüli az esztétikai élményszerűséget.

Kaffka fájdalmasan zajló magánélete 1914-ben megnyugszani látszik, épp amikor felrobban körülötte a világ, ő megtalálja Bauer Ervinben (Balázs Béla öccsében), a leendő orvos-biológusban élete párját. Bizonytalankodik, hisz nem akar már a szerelemben hinni, ráadásul a férfi épp tíz évvel fiatalabb. Végül mégsem tud ellenállni, s ezzel a tetteivel végre boldog lesz, s egyben megint odacsap a szokvány konvenciónak, amely szerint a fordított történet, az „idősebb férfi, fiatalabb nő” simán engedélyezett, de az „idősebb nő, fiatalabb férfi” szinte tiltólistán van. „Nagyon megerősödünk egymásban; de hát könnyű is így, kéz a kézben, a sok rettegést, könnyet felejtve!” (Lírai jegyzetek egy évről, 1915) A boldog magánéletbe beletenyere a történelem. A háború összevissza rángatja őket. Bauernek orvosként katonai szolgálatot kell teljesítenie. Lacika jobb híján a dévai internátusba kerül, a fiatal házások pedig hol itt, hol ott, legfőképp Temesváron, ahol működik egy hátországi katonakórház. Végül 1918 novemberében egy szinte búrtortalan naphegyi lakásban egyesül a család, épp amikor a háborús örület csitulni kezdett, amikor az anyuka azt írja fiának, hogy lassan mindenki azon a véleményen van, amin ők mindig is voltak. Csitulni látszanak a fegyverek, de megtáltosodik egy vírus, amit közkeletűen spanyolnáthának hívunk azóta is. Talán ha a tizenkét éves kisfiú nem érkezik novemberben haza... De hazatért. Bár Fröhlich Brúnó, az apa küzd ellene, ám a forradalmi felfordulás miatt végül bezárt az internátus, haza kellett jönni a túlfertőzött Budapestre. November 26-án Kaffka Margitot és Lacikát kórházba

szállítják. Helytelen lépésnek tartja a volt férj, otthon sikeresebb lehetett volna az ápolás, mint egy olyan helyen, ahol súlyosabbnál súlyosabban fertőzött emberek hevernek egy agyonzsúfolt kórteremben. A levél áttételesen persze, de mintha az aktuális férjet vádolná a helytelen cselekedetért. Egymás melletti kórteremben vannak, mert külön lettek rakva a nők és a férfiak. Kaffka jó helyet kapott, fal mellett, s kivételesen megengedte neki a professzor, hogy a saját ágyneműjét használja. A magas lázon kívül egyiküknél sem detektáltak más elváltozást. Kaffka az első perctől kezdve a halálra készült. Ugyan néha azt gondolta, hogy a most megszerzett tapasztalat majd új lendületet ad az írói életének, de a halálra való elszántság erősebb volt benne. Az utolsó előtti nap, vizit után kiugrott az ágyból, amiben addig mozogni is alig bírta, és elkezdett rohanni az ajtó felé, ami a férfikórterembe nyílt, és elválasztotta tőle a fiát. Lefogták, és visszatuszkolták az ágyba, nem akarták, hogy lássa, Lacika milyen szörnyű állapotban van. Odaintette a fiatal orvosnőt, akkor is inkább abban bízott, akit magához közel állónak tartott. Majd mondja meg az uramnak, mondta, ha meghalnék, mire beér a kórházba, hogy azt akarom, ne gyászoljon, minél előbb vegyen el egy olyan nőt, aki képes magasba vinni az életét, és nevelje fel a kisfiam. Másnap reggel szinte megkékült. Ez a vége. Enni kért. Húst. Megengedték, már úgyszincs remény. Amikor megkapta az ételt, megpróbálta a késsel keresztülszúrni magát. De nem tudta megrövidíteni a szenvedést. Nem engedte, hogy fuldoklását injekcióval enyhítsék. A férj ült az ágy szélén, Margit megölelte, a férfi érezte, hogyan gyengül az ölelés, végül kieresztettek a karok. December 1-jén meghal, másnap Lacika is.

„Két koporsót eresztettek le itt előttünk a nyitott sírba. A nagyobbikban Kaffka Margit teteme van gondosan elhelyezve, a kicsiben kicsi fiáé. S én itt állok s nézem a dermesztő képet, az erőszakosan elpusztított meg az ugyanazon járvány által lefonnyasztott csíra hogy tűntek el az életünkből”, olvasta fel Móricz a téli temetőben, Farkasréten, mielőtt buhogni kezdtek volna a koporsó fedelén a fagyott rögök.

FÉNY ÉS ÁRNYÉK, RÉSZLET,
OLAJ, VÁSZON, 20x20 CM

